

Szarvasok csapásán

A CANTATA PROFANA MŰFAJI TRIPTICHONJA

Juhász Ferencnek

*Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni,
És addig-addig
Vadásztak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcsú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat a lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.*

Hol van már az öregapó, hol vannak a kilenc fiak?! Az apák fölött erdő sír-keresztkekből, a fiúk a világ négy égtája felé. Kiáltásukat elnyomja a civilizációs hangzavar, a nagyváros dzsungele bandáztatja az unokákat. Mérgezetek a tiszta források, savas esők pusztítják az erdőket, a gúnyák sáros parlamenterszázlók, orvvadászok-sebezte vadak vérnyomait őrzi a táj. Ez már a huszonegyedik század. Lehet-e nyugalódásunk?

*

Az az ötvenes évek eleji Bartók-ciklus a Zeneakadémián a reveláció erejével hatott. Egy nemzedék szembesült az évekig szilenciumra ítélt Bartók műveivel, és ez az élmény hitvallásra, kapcsolódásra, példakeresésre és ars poetica fo-

galmazásra készítette a szárnyait bontogató művészsereget, a fényes szelek nemzedékét. Juhász Ferenc így emlékezett a Cantata Profanával való találkozás katarziséra: „A vers két élményből táplálkozott... Fiala költőként hallgattam ezeket a lenyűgöző, elementáris erővel ható, hátborzongató és elmevilágosító zenéket... Valószínűleg a Cantata Profana élménye lökte ki belőlem a Szarvaséneket... A szarvassá változott fiú költeménye a kiválás verse is... A vers szükségképpen hordozta annak a kornak jegyeit, erőit és ellentmondásait, akaratát és ellenakaratát is... Azt a nemzedéket, mely ezt megélte, szokták 'szarvasos nemzedéknek' is nevezni. Fölröpült egy raj, egy nagy számú csapat... megélték a kiválás, a metamorfózis kínjait, azt a próbát, melynek visszahúzó ereje a szülői ház, a faluközösség makacs magzatburka, lendítője pedig a megváltozott társadalom elképzelt lehetősége... Hitünket éltette, hogy nem lehetünk olyan kiszolgáltatottak, mint elődeink voltak...”

Gyöngyösi Imre, a későbbi filmrendező így emlékezik a nagy találkozásra: „Úzött voltam és nagyon fiatal, mikor először találkoztam vele:

*És vadra vadászott
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak,
Annyit barangoltak,
És addig vadásztak,
Míg nem szép hídra találtak,
Csodaszarvas nyomra...*

Nemcsak egyetlen verset ihletett bennem, hanem élethivatást. És mert úzött voltam, naplót vezettem akkori élményeimről: A reggeli vonattal érkeztem haza. Tegnapelőtt este a Zeneakadémián a Cantata Profanát hallottam. Megrázott, felkavart. Lehet, hogy meggyógyultam? Semmi baj, csak annyi erőm legyen, hogy a szépséget mindig meglássam, s népemmel megláttassam. Akkor minden megérte! Naptár szerint huszonhárom évesnek kellene lennem, de még tizenkilenc sem vagyok, pedig századnyi szenvedést éltem.

Készen a vers, ezzel beérem. S máris elhagytam. Egyre nyugtalanabbul, türelmetlenebbül érzem, nemcsak a mának kell számot adnunk, hanem az egy-napos, ezeréves, százezer éves emberi gyötrelmeknek is, s nemcsak a holnapért kell megfelelnünk, hanem az egész emberiség jövőjéért boldogulásáért is...”

A vers a keresztségben a *Csodaszarvas* címet kapta. Alcíme Ad notam Bartók. Egy fejezet így szól:

*Anyám édesanyám az ki elbocsátott, jaj,
hatvanhét szer szülte e világot, jaj!*

*Nem emlékszem én már két gyöngé karodra,
szemed árnyékára, viola színére, jaj.*

*Akit megloptam az kövessen,
aki elvesztett megkeressen.*

Hajrá legények hajrá, ki ér be?!

A Cantata koncertélménye ihlette Fodor András Bartók-versét, melynek részlete egyértelműen zenei érintettségű:

*Úgy éled meg a Cantata Profana,
akárha mozgó horizont szakad ki
ködök nyűgéből. Eleinte csak
a kórus széles zúgását figyeltem,
aztán amikor szarvasokká lettek
a kilenc szép szál fiúk, valahogy
körülölelt a titokzatos erdő,
az eltévedtek hűvös szabadsága,
csend illata, zizegő friss vizek.*

*Ám hirtelen a csörtető vadász, a
rohanó hajsza! Kürtök! Jaj szegény
szarvasok, jaj apátok! Jaj hol a
levegő! Torkunk elszorul. Nyomasztó
hegyekről körbe csapkod vissza ránk a
lárma. Kábultan ülünk s végül őt,
Bartókot látom újra – mint szarvas
fölemelt ajka – hirdette a hűvös
forrás kristályos tisztaságát...*

*

Bartók Béla 1914-ben Erdély hegyi útjait járva Maros-Torda megye egyik kis falujában, Felsőoroszipan jegyezte le a sokgyerekes vadászról szóló román népballadát. A szarvasokká változott fiúk történetét – Tóth Aladár közvetítésével – Erdélyi József ültette magyar nyelvre, s a vers meg is jelent 1930-ban a Nyugatban, majd 1932-ben a Babits-szerkesztette Új Nemzedék című antológiában. Az előszóban Babits már e versre utalva hasonlítja a „költészet szent hegyén” végigvonuló „dalos sereget” a kilenc csodaszarvashoz. „Költők ők mind, azaz királyok a maguk birodalmában; szuverének, mint szabad országok fejedelmei, vagy az erdő gyönyörű vadjai; visszaérkeztek a szabadságba és a tisztaságba ebből a rab és romlott világból. Mint a mesebeli kilenc fiúk, akik

addig járták az erdőt, míg útjukat tévesztvén „változott belőlük kilenc hegyi szarvas”...

Bartók azonban az Erdélyi-féle szöveget átköltötte. Az ő saját szövege nyomán született meg a zenemű. A *Cantata Profana* 1930-ban készült, s 1931-ben Bartók ars poeticáját fogalmazva már a Cantatára utalt: „Az én igazi vezéreszmém... a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válásé minden viaszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem szolgálni zenémben; de ezért nem vonom ki magamat semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!”

A mű a zene- és szóköltészet páratlan harmóniája. Tóth Aladár szerint „ha van zeneköltő, aki elindulhat ezekkel a fiúkkal a csodaszarvast rejtegető őserdőbe: akkor az Bartók Béla.” A kettős karra, nagyzenekarra, tenor- és basszuszólóra írt zenemű nehézségét, bonyolultságát jelzi, hogy a magyarországi ősbemutatót csak 1936-ban tartották meg. Nem volt ugyanis olyan felkészült sőt kórus, amely vállalkozni mert volna a mű előadására. Vaszy Viktor érdeme, hogy a Palesztrina kórusral vállalkozott a bemutatásra. A két szólista Rösler Endre és Palló Imre volt. Tóth Aladár 1936. november 10-én a Nyugatban így fejezi be kritikáját: „A farkasok dala ez a titáni muzsika a szolgalelkűség korában. De ugyanakkor sajgóan fájdalmas, forró emberségével lelkünk legmélyébe markoló üzenet, melyet egy költőóriás küld nekünk, egy királysallelkű ember, aki köznapi életünkől kiszakadt az örök szabadság ... magányára.” Keszi Imre pedig így fogalmaz: „...A Cantata a természet és a szabadság zenéje, mely gátakat nem ismer, csak amelyekkel önmaga szabályozza magát...”

A huszadik század egyik legmegrázóbb, legnagyobb hatású műve született meg. A *Cantata Profána* már bemutatás után is hatott, de újraéledése a hatvanas évekre tehető. Az újrafelfedezés csodája terebélyesítette azt a hatalmas művészi világfát, mely Cantata-ihlette költeményekből, festményekből, szobrokból, rajzokból, bábjátékokból, kárpitokból, filmekből épül.

*

A bartóki zene otthonra talált a nemzet szívében. Zeneértők és botfűlűek, művészek és műélvezők szeretete és tisztelete kíséri, ápolja, gazdagítja. Több a hívője, mint az értője, több a védője, mint az értelmezője, mégis irodalmunk huszadik századi legjobbjai szinte kötelességüknek érezték kapcsolódni Bartókhoz, a bartóki modellhez, Bartók egyes műveihez. Mindenekelőtt a *Cantata Profána*hoz. A sok száz vers közül idézzünk fel néhányat. Álljon itt elsőként Illyés Gyula himnikus Bartók-verse. Fodor Ilona mutatja ki, hogy Illyés nem érti Bartók zenéjét, de érti Bartókot. Mert érti a kort, melynek zenéjét Bartók zengi „idegek húrjaival”. Nem érti a zenét, de érti a bartóki gondolatot, mert mindenkinél jobban átéli, mert újra és újra megéli a kor süketségén át

önmaga botfűlőségét is, mely elzárta nemcsak Bartók zenéjétől, de magától a zeneköltőtől is. Illyés verse – csakúgy, mint Bartók zenéje – a nép és nemzet sorsának mély átéléséből, felelősségvállalásból táplálkozik. Hirdetni is egyet hirdetnek: nép nélkül nincs hazafiság, nincs forradalom, nincs nemzeti történelem. Íme ennek igazolására néhány sor a hatalmas versből:

*„Hangzavart!” Azt! Ha nekik az,
ami nekünk vigasz,
hogy van, van lelke még
a „nép”-nek, él a „nép”
a hangot ad! Egymásra csikorított
vasnak s kőnek szitok
változatait bár a zongora
s a torok fölhangolt húrjaira,
ha így adatik csak vallania
a létnek a maga zord igazát,
mert épp a „hangzavar”,
e pokolzajt zavaró harci jaj
kiált
harmóniát!
Mert éppen ez a jaj kiált
– mennyi hazugul szép éneken át –
a sorshoz, hogy harmóniát,
rendet, igazit vagy belevész a világ;
belevész a világ, ha nem
a nép szólal újra – fölségesen!*

És a sor hosszan folytatható. Nagy László több versében és vallomásában adózik Bartók szellemének. A *Lássatok csodát* című, Bartók emlékének szentelt verse is Cantata-utalás:

*Rám jön a világ, uszítja
vérfoltos agarait,
a szép vadat, aki én vagyok,
nem védi meg a csalit.*

*Ugatás, kürtök réz-torka
megrontja virradatom,
inaimat hürként pengeti
hirtelen riadalom.*

*Ivadékaim szélednek,
egyedül maradok itt,
figyelem, ahogy a pirkadat
s puskacsó összekacsint.*

*Tarara, drumm – és elbukom
Életem nem volt hamis.
Lássatok csodát: az életre
Mosolygok nyúzottan is!*

Ezt a személyes üzőttséget fogalmazta meg a *Bartók és a ragadozók* című prózaversében, s ott sem kerülhette meg a szarvas motívumot:

*Nem az erdő, nem a levegő, meg a víz remek királyai nem ezek
a vadak ólálkodnak és örjöngenek a szívünk körül...*

Nagy László a huszadik század ragadozóit szembesíti a humánus tiszta megjelenésével. A bartóki öntörvényű világgal szemben ott az ellenpólus, a „szívdöglesztő álarcok személye”. Példája Bartók hiteles élete, a szarvas-sors vállalása. S akkor nem adjuk meg magunkat se a bánatnak, sem az elkeseredésnek, sem a „dögvész-országnak”. A vállalt sorsot férfias haraggal és ember-szelemmel kell végigharcolni bármiféle ragadozók között, bármiféle csábítások ellenére. S mint a József Attila-i intés, a Mindenség lehet csak a mérce, ami cél és megváltás egyszerre.

Megidézte a Cantatát Jánosy István is *Pokoltánc szarvasokkal* című versében. A három tételes mű mint egy gigászi Brueghel-kép, egy félelmetes pusztulás-pusztítás vízió. A szörnyű haláltáncot járó Bartókot, az elembertelenedett törvények, a pusztulás-világ áldozatát a szarvasok, egykori elfedett fiai tanítják új törvényekre. A Háború géniusza ellen csak egy új törvényű világ győzedelmeskedhet.

S itt van Rónay György néhány sora, melyben a természet csodáit, mindenható himnuszát zengi!

*Ó, vadon erdők! Kusza bozót! Ó, vak viharokban
síró nádasok! Ó, patakok, hegyek és remegő dűs
sírok! Emberi szív! Ó, szarvasok! Állt az erdő
csúcsán, büszke patáit a légből emelve a Dámvad...*

Vagy Boda István, aki Bartók-versében többek között ilyen sorokat ír:

*És akkor sem, ha rádől a világ
harsogva felnőtt bábeli kora.
Csak állt, csak állt, s az örök muzsikát*

*hangfogózta már rejtett mosolya,
a titkaiban mint futó szarvasok
lopakodtak a fényes tavaszok
s a jövőendő tisztulóbb lányoma.*

Géniusz című versét Bartók szellemének ajánlotta Keresztury Dezső, aki az „emberi szörnyek” előtt a szelíd, befogadó és megértő természeti közösséget választaná:

*Ó, ha lehetne megint, mint régen bújni az erdőt!
aludni virágokkal,
játszani szarvasokkal,
esőbe, szélbe rohanni,
tisztá forrásra akadni!
Megsimogatnám szarvasünnők meleg orrát,
hallgatnám kérődző barmok őrlő fogai nesztét,
fészükre tért madarak gyengéd csipogását,
halk zizegését az avarban: s teremtve teremtő
ég tág lélegzését!*

Csoóri Sándor is megírta a maga Cantata profanáját, a „vállig nőtt hajúak” elszakadási próbáit. Ez már nem is generációs ellentét, ez már végleges szakítás, ahol nem lehet hívó szó, ahol már nem értik egymás nyelvét, ahol egy globalizált nemzedék dob kesztyűt az előtte járó generációnak.

*Ne keress bennünket,
ne várj,
te dohányszagú öregember,
te kutyaól-mellű szegény.
Nem vagyunk már a te fiaid,
fölszarvazott szörnyetegeid inkább.
Ha ajtó nyílik, mintha kések,
S ha szólunk,
Félrebeszélünk, mint a hamistanúk.*

*Rárontanánk a házadra
s lesodornánk a cserepeit, mint a légnyomás,
rázkódnánk melletted,
mint a villanytelep.
Széthasadozna a tányér,
a borospohár.
Vállig-nőtt hajunk: földrészek gyökérszete,*

*átszóné gyomrodát,
lenne belőled szőr-kosár,
gyúlékony hazák fészke,
hamuba kotort halott.*

Minden Cantata-ihlette versek között a legkiemelkedőbb Juhász Ferenc nagyszabású költeménye, *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*. Juhász verse úgy öntörvényű, hogy minden sorában hű a bartóki gondolathoz. Nem szolgalelkű, hanem szabad; nem interpretál hanem saját katedrális épít. A századeleji gondolatok a század közepére transzformálódtak. A nemzedéki kérdés, a szabadság problematika, ember és környezetének ellentmondásai megmaradtak, csak hogy az új viszonyok között új válaszokra van szükség. Művészi, költői válaszokra. Ezeknek fölvezetése és megfogalmazása a Szarvasének. A népi költészet szürrealizmusa, szimbólumrendszere és a modern kor asszociációs pályái nagyszerű lehetőséget teremtettek Juhásznak. Az eposz ritmusai, szürreális képsorozatai, asszociációs kapcsolódásai egy új teljességet ígérnek. Hogyan is változott a Cantata szimbólumrendszere Juhásznál? Itt csak egyetlen szarvasfiú van, a falu közösségéből kiszakadt, a nagyváros kapujában álló költő. Nem az apa szólongatja fiát, hanem a személyes létből fakadóan az édesanya. A metamorfózis teljes, a természeti létből szakad a fiú a civilizáció terepére. Visszatérés nincs, a vállalt sorsot meg kell élni, ha belehalunk is.

*Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza,
meghalni megyek édesanyám
+ + +
akkor leszek a kisfiad újra,
mert az csak neked fáj édesanyám*

A szarvasfiút vissza-visszahívó anya – szinte akarata ellenére felmagasztosuló alakja – lesz a fiú számára az igazi mérce, valódi igazságok, valódi értékek mértéke is.

*Én hívlak, a te édesanyád,
gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza,
a dolgoknak adj újra elrendelést,
a tárgyakkak fegyelmet, szelídítsd meg a kést...*

S hogy a fiktív és igaz valóság a költőben és költeményében is mennyire relatívva lesz, az anyai szemről kell elhinnünk, hogy immár nem földi dolgok látója, a tiszta forrásról, hogy utópiává variált kép. De éppen a koncepció ereje, életessége, tömörsége és egyszerűsége az, ami legyőzi a gondolatvariációk sodró zsúfoltságát és szándékolt kuszaságát.

*Jaj anyám, jaj anyám, én jó édesanyám,
 a szülői házban nincsen maradásom,
 nekem a zöld erdő lehet csak lakásom,
 gubancos nagy szarvam nem férne házadba,
 temető-agancsom nem fér udvarodba,
 az én lombos szarvam dübörgő világfa,
 csillag a levele, tejút a mohája,
 csak szagos fűveket vehetek a szájamba,
 első-szórú gyepet fonhatok nyálamba,
 nem ihatok én már virágos pohárból,
 csak tiszta forrásból, csak tiszta forrásból!*

Ezt a motívumot harsogja túl versben a nagyváros. A fiú a titkokat rejtő civilizációs rengeteg kapujában áll. Ezeket a titkokat kell megfejtetni, meghódítani, megénekelnie. A bartóki természet-kikötővel szemben az új kikötő a város dzsungelje.

*Édes fiát az anyja hívta,
 messziről kiáltott:
 gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza
 hagyd azt a kő-világot,
 kő-erdő szarvasa, füst-köd, villanyhálózatok, vegyifények,
 vas-hidak, villamosok habzsolják föl a véred.
 Rajtad naponta száz sebet ütnek, te sose ütsz vissza, én hívlak, a te
 [édesanyád,
 gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza.*

*Ott állt az idő hegygerincén
 ott állt a mindenség torony-csücskén,
 ott állt a titok kapujában,
 szarva-hegye a csillagokkal játszott,
 a szarvas-hangon a fiú így kiáltott,
 visszakiáltott szülőanyjának:
 anyám, édesanyám, nem mehetek vissza,
 száz sebem kiforr színarannyal,
 naponta lerogyok, száz golyó sügyemben,
 naponta fölkelek, százszor teljesebben,
 naponta meghalok három-milliárdszor,
 naponta születek három-milliárdszor,
 szarvam minden hegye kettős-talpú vas-villanyoszlop,
 szarvam minden ága magasfeszültségű-áramvezeték,*

*szemem nagy kereskedelmi hajók kikötője, ereim fekete kábelek,
fogaim vas-hidak, szívemben tájtékozzanak a szörnnyel-hemzsegő tengerek,
minden csigolyám lüktető nagyváros, füstölgő kő-bárja a lépem,
minden sejtem nagy gyár, atomom naprendszer,
beregolyóim a nap-hold, a tejút a gerincvelőm,
galaktika-fürtök agyam egy sejtése...*

*

A Cantana Profana triptichonjának harmadik birodalma a képzőművészet. Az a táj, erdő, rengeteg, ahova Bartók Cantatajából a színekbe, vonalakba, formákba – lapokra, vásznakra és kőbe-fába álmódott szarvasokat tereltük.

A szarvas-motívum nem ismeretlen a magyar művészetben, különösen nem a nép évszázados ábrázoló-művészetében. A magyar nép története folyamán megőrizte, ápolta, dédelgette eredetünk történetének, legendájának misztikusan tisztelt és szeretett állatát, a csodaszarvast. Ha a magyar művészet tárgyi néprajzán tekintünk végig, számos használati tárgyon találhatunk festett, spanyolotott, karcolt szarvasokat. Tülkökbe vésett szarvas-legendákat, bőrbe domborított, tálakra festett szarvas állatokat. Ehhez az évezredek motívumához adta a bartóki mű az új gondolatot, az új eszméket. Ezeket a Cantata-ihlette vágy- és álmvilágokat próbálják megfesteni-faragni a művészek úgy – akár a régi mesterek freskóikon – Bartók és szarvasai mellé saját arcmásukat, sőt nemzedékük, a „szarvasos”-nak keresztelt nemzedék portréját is megfestik, megfaragják. Festők és szobrászok is megkísérlik vágy és valóság, szándék és beteljesülés, indulás és megérkezés két pólusát összeszikkasztva a betekintést a bartóki szintézis titkaiba. És jelképeik, szimbólumaik mögött a XX. századi ember érzés- és gondolatvilágát, a század forrongó totalitását is láttatni.

Tóth Ferenc festőművész három színnel festette meg Bartók Béla portréját. Három színnel: vörössel, feketével és arannyal. Így vall:

„Őt, sajnos már nem ismerhettem, így csak film- és fotóélményeimre támaszkodhattam, mikor a portrét festettem. Hosszú évekig készült a kép, mert mindig felfedeztem valamit, újat a muzsikában, amit még nem éreztem jól a képen. Az átfestések során változott a háttérben lévő szimbólum is. Először a magyar népdalok büszke pávagalambja volt a feje fölött. Most utóbb a Cantata Profana csodaszarvasának jelképes arany trófeája, mely a művész feje fölött töviskoronára is emlékeztet. A portrén a szemeket hangsúlyoztam, mint tiszta vizű forrást, mely oly kifejezővé, oly lobogóan élővé teszi ezt a nemes arcot. A fejen áthatoló különböző színárnyalatokból kialakított gyűrűzés: a hang kozmikus képe, a lélek hullámzó kútja. Bartók zenéje több más képemet is inspirálta. A Cantata Profana megjelenítése nem könnyű feladat. Többször megpróbáltam az átlényegülés magas fokú szimbólumát, a „titkok kapujá”-t képpé

formálni. A legutolsó megfogalmazást érzem a legkifejezőbbnek. A szarvassá változott fiúkét, akik egyben szarvaik ágas-bogas ritmusával maguk alkotják az erdőt. S a „fák” a Nap körül táncolnak a szabadságot szimbolizálva. Nem történetet akartam illusztrálni, hanem érzéseket kifejezni, melyeket belőlem a munka hozott felszínre.”

Szalay Ferenc festőművész képét a „csak tiszta forrásból” élménye hatja át. Művészetének első ihletője a korareneszánsz tiszta formakultúrája, melyhez Szalay hozzáadta a kor nyugtalan, drámai ellentétekre is érzékeny gondolkodásmódját. Szépség és tiszta ösztönök győzelmét keresi a megszokottal, előre-gedővel szemben. Eszközei egyszerűek és frissek, és ez a bonyolult szimbolikus kompozíciókat is áttekinthetővé, egységes egészé teszi.

Szalay Ferenc Cantata Profana című festménye öt részből áll, öt egységből, melyek egymásnak adják át szép sorban a történet fonalát, a képi ritmust, a belső architektúrát, feszülő dinamizmust, művészi-képi dialektikát.

Első látásra epikus alkotásnak tűnik a kép: öt egymáshoz kapcsolt tábla-képben mondja el sajátos eszközeivel a szarvassá változott fiúk szomorú-büszke történetét. Nem egyszerű vizuális epika ez. A műben a gondolatokat és érzéseket az egymáshoz kapcsolódó szimbólumok hordozzák, melyek tág teret adnak az asszociációknak: az öreg apó meggyötört feje, a kilenc fiú egymásba átható, szemekkel hangsúlyozott csoportja, az erdő, mely tiszta, zárt és jelképes, az erdőből kitekintő két szem, a fiú-szem és a szarvas-szem, a kilencre terített asztal, a tárt ajtó, az idős anya gyökérkezeivel eltakart arca, mély-barázdás homloka és a szarvassá vált fiúk egymást átható közössége, agancsuk rengetege.

A részek összecengenek egymással, erősítik a hatást, az összefüggések nyomán a szimbólumok szimbólumrendszerekké válnak, állítanak és tagadnak, tézisek és anti-tézisek – megteremtik a művészi dialektikát.

Hogy a képzőművészet nyelve milyen nehezen fordítható szavakra – erről tanúskodik Szalay Ferenc Fodor Ilonához írott levele: „...Legutóbbi levele után hozzá is fogtam lelkesedéssel, hogy megírjam a kért szöveget. Írtam, aztán rájöttem, nem jó és rövid, amit írtam, mert a szövegből csak azt derült ki, hogy találtam négy egyforma deszkát, amire elkezdtem festeni, és úgy láttam, formájuk alkalmas régi álmom, a Cantata megfestésére. Rövid és kevés volt. Töltelék nem akartam írni, mert utálok azt. Újrakezdtam, gondolkoztam, de nem ment. Festő vagyok és nem író. Alkati kérdés, hogy egy festő szeret-e és tud-e beszélni. Én nem szeretek.”

A festőművész helyett valljon a képről Polner Zoltán Cantata című versének részlete, melyet már nem a zene és nem Bartók, hanem a kép-Cantata ihletett.

*Falánk sírdomb Magyarország,
néma gyász a keresztje.
Márványa, mint a hulla bomlik
csak a búzák zsendülnek.*

*Jaj, merre vagy kilenc fiam?
Hol is jártok most cselédek ivadékai?
Milyen napsütésben ragyog
az arcotok? Gyertek haza, gyertek
és zörgessetek rám a messzeségből!
Hideg szuronyok kerítése
őrzi itthon az álmod.
A semmire néz korhadat ajtóim s az anyák
mellén hervadnak a csecsemők.
Jaj, merre vagy, kilenc fiam?*

*Erdő sötétül körém
iszonyú erdő félelemből,
gyülelévész erdő rettegésből.
Gyertek haza fiaim mind,
gyertek haza fiaim.*

Kass János több rajzot készített Bartók Béla zenéjéhez, és egy sorozatot Juhász Ferenc költeményéhez. Több kiállításának és 70. születésnapjára készült albumának mottójául is a tragikus sorsú szarvasfiút választotta.

„A Cantata Profanát ars poetikámnak érzem, nemcsak a magaménak. És a szarvasének, a szarvas megjelenése életemben, a saját sorsomban is meghatározza egész munkásságomat: további munkásságomat és az egész tudatomat is. Bartók Béla Cantata Profanájának szimbólumai és jelentése olyan közel állnak hozzám és annyira átélhetővé, annyira megfoghatóvá, letapogathatóvá teszik számomra a zenét, az ő zenéjét – vizuálisan is. És ebből a vizualitásból gondolatsorok, képsorok, újabb művek születnek, vagy legalábbis próbálok ilyeneket megszülni, amik különböző műfajban: grafikában, rézkarcban vagy kőben, fémbe realizálódnak. A Cantata Profana zenéje összecsendül bennem Juhász Ferenc szarvasénekével.”

Kass János lapjain ez a komplex élmény jelenik meg. A bartóki és juhászi gondolat szintézise. A kettő kiegészíti egymást, két oldalról segíti, támogatja a művészt. Sőt, nemcsak támogatja, de mint a szarvas, ha vízbe néz, úgy nézi és látja ezeken a rajzokon, ebben a zenében és költeményben Kass saját arcmását, saját sorsát, saját életét. Nemzedékének arcát, sorsát, életét. Munkája folyamán,

alkotásai során ott kísért tudatosan vagy tudatalattiban Bartók zenéje és Juhász Ferenc verse.

Sok képzőművész, festő, grafikus és szobrász várja az alkalmat, hogy Bartókhoz méltóan nyilatkozhasson meg, saját művészetével méltó emléket állítson a nagy példaképnek. A Ferihegyi-úti általános iskola belső udvarán van egy szoborkompozíció. Laborcz Ferenc készítette. Szoborcsoport és vízmedence együttese. A medence tervezésekor szinte kínálkozott a forráshoz kapcsolódó Cantata-gondolat megvalósítása. És találkozott a művész zenei élményével, az ifjúság, az örök átalakulás gondolatával.

„Modelljeim – írja Laborcz Ferenc – az állatkert szarvasai voltak. Minden mozdulatuk egy kész mű. Ezeket figyeltem heteken át és jegyeztem le vázlatokban. Az élő valóság mellett a prehisztorikus kor szarvas-ábrázolásai inspiráltak, az ősember barlangfalra vésett kőrajzai és plasztikai művei, amik a természet tiszta, egészséges megfigyeléseire épített munkák, remekek. Számomra azt jelentették, mint Bartók számára az ősi dallamok.”

A szarvasokat fagyálló haraszi mészkből faragta a művész. A szarvasok mellé a bartóki szöveg záró, összefoglaló sorait véste. A vízköpőből kifolyó víz, a forrás az alatta lévő medencébe folyik, ettől jobbra az utolsó, a legnagyobb szarvas körébe van vésve a legszebb gondolat:

*Szájuk többé nem iszik pobárból,
csak tiszta forrásból.*

„Régen foglalkoztatnak Bartók művei – írta annak idején Szabó Iván szobrászművész – melyeket most fába faragok. Először rajzban kerestem a formanyelvet, de még nem tudtam, milyen anyagban és milyen műfajban találok a megoldást. Azután egyre inkább a dombormű felé hajlottam. A végső érvet az adta, hogy egy hódmezővásárhelyi asztalos műhelyben megláttam ezeket a cseresznyefa pallókat, és beeláttam a kompozíciókat.”

Szabó Iván négy, fába faragott reliefjével állt a Bartókot lefordító művészek sorába. A domborműveket a fa formája is alakította, segített a megvalósulásban. A pallók őrzik a fa hajdani, ősi formáját; alul a törzsét, felül az elágazásokat. Ez a kibomló elágazás szinte emberi hangon sugallja, ide kell faragni a Cantata Profana szarvasait. Az előző gondolat alakította mind a négy művet. Szabó is szimbólumokkal dolgozik. A dombormű egészében is szimbólum – az alsó figurák a jelenhez közelebbi, a felső figurák távolabbi absztrakciók.

Az első reliefen alul egy lányalak. Háttal áll. Fölötte, az ágas-bogas részben a Fából faragott királyfi figurája. Kicsit keleties, groteszk mozgásával az elérhetetlen vágy, ugyanakkor a meghökkentető beteljesülés jelképe is. Fölötte két madár – az egyik pozitív a másik negatív plasztikával.

A Kékszakállú a magányosság szimbóluma. Alakja zárt, kezeit mellén keresztbe fonja. Az arc keserű szigora is erre utal. Szemben áll, egy építészeti fülkét idéző formából kiemelkedve. Ez a befoglaló forma is a magány és a bezárt-ság gondolatát hangsúlyozza. A volt-asszonyok, a négy negatívba vésett nőalak háttal áll, megidézve a múltból. Fölöttük madár, negatívba vésve.

A Csodálatos mandarin figurája feszülő testtel, felfelé kapaszkodó karokkal idézi a drámát. Fölötte lágyabb vonalakkal elliptikus mozgáshangsúlyokkal egy negatívba tett lányalak.

A négy reliefen a művész végigvezeti ezt az ellentétes plasztikai megoldást, a pozitív és negatív vésett formák kontrasztját. Ez fejezi ki itt a művek dialektikáját, az emberi drámákat. A Cantata Profana kompozíciója is erre az ellentétre épül. Az apa alakja szigorú, merev állásban uralja a relief alsó felét: fölötte negatívba vésett szarvasok ágasbogas játékos vonalritmusokkal adják a mű ellentétét, az elveszett és megtalált szabadság jelképeként.

„Él Kolozsváron két nagyszerű művész, két elemi szobrásztehetség – írta egykor Juhász Ferenc az Új Írásban – Apa és fia, Szervatiusz Jenő és Tibor.” Szervatiusz Jenő négy jelentős, rangos művel szegődött Bartók zenéjének szobrász-interpretálójává. Három ihletett, súlyos és tömör szoborkompozícióban mintázta meg a Kékszakállú herceg, a Fából faragott királyfi és a Csodálatos mandarin alakját, és egy nagyszabású faragványban, mint egy szoborfriskóban vagy frízben lett a Cantata Profana méltó felidézője, újrafogalmazója és átköltője. A több mint 3 méter hosszú, 80 centi széles és 10 centi vastag habos jávorfába vésett kompozíció egyik legméltóbb tükré a bartóki zenének. A Cantata alap gondolata a világok harca, melyből a természet kerül ki győztesen. Szervatiusz Jenő fába faragja a Cantatát, az erdő, a dzsungel fája, az ősi természet ad módot a méltó felidézésre. Azokból az erdélyi rengetegekből való, melyek között egykor a kilenc fiú szarvassá lett. E hatalmas fák tanúi voltak az átalakulás csodájának. A természet és a zene rokonsága a fával, mint szobrászati anyaggal, itt válik nyilvánvalóvá.

Szervatiusz műve egyszerre dráma, líra és epika. Dráma, mert megjelenít; líra, mert beleérez a fába és epika is, mert történetet mesél el. A hármas komponálás és konfliktusa adja a Cantata világát és a bartóki igazság győzelmét. Szervatiusz egyforma erővel érzi magában a harcoló, megkötő és felszabadító erőket, és a természetet, mely mindezt magába fogadja és feloldja. A főalakok: a vadász apa és a kilenc csodaszarvas fiú magában is úgy jelenik meg, mint természeti, elementáris erők szimbólumai, melyek mérkőzése, összecsapása elkerülhetetlen. Otthon maradni vagy kimenni az erdőbe. Ez Bartók vissza-visszatérő kérdése, egész oeuvrejében, egész életében. Szervatiusz együtt érez Bartókkal és ezzel nő kompozíciója a Bartók-zene méltó tükrévé, fiatalabb testvérévé.

Juhász Ferenc költeménye mellett Szervátiusz hatalmas alkotása a Cantata egyik legméltóbb interpretálója. De míg Juhász Ferenc a témát magához emeli a XX. század második felének emberéhez, addig Szervátiusz letérdel melléje. Amíg a költő az ősi balladából átvéve az örök igazságot ötvözi egy modern érzés- és gondolatvilággal, addig Szervátiusz kiveszi a pusztai fafaragó kezéből a kést meg a vésőt, és a maga végtelen-féltelen erejével, a nép ősi nyelvén megalkotja a Cantata képzőművészeti testvérét.

És a többiek: Berki Viola a mese csodájából táplálkozik, Götz János vörösréz domborműbe kalapálja apa és fia drámáját; Zoltánfi István szürreális látomássá emeli a mondandót; Papp György a linó lehetőségeiből idézi a szarvasfiúkat; Réber László linómetszetein fekete-fehér ellentétek tragikuma fogalmazódik meg; Kovács Margit kerámiaja a majdani újratalálkozást is sejteti; Vasas Károly szoborkompozícióján a szarvasagancsok alkotják az áthatolhatatlan erdőt; Kotsis Nagy Margit kispasztikáján a szarvas visszautal eredetmondánk csodaállatára...

*

Költők, festők és szobrászok kísérlik meg vagy hetven esztendeje már vágy és valóság, szándék és beteljesülés, indulás és megérkezés két pólusát összeszikkasztva a betekintést a bartóki szintézis titkaiba. Juhász Ferencsel óhajtjuk: „Ó csodálatos szabadság! Ó Bartók Béla zöld óriás-lángokat lövellő szarvas-szíve, váltsd meg a mi törekeny, árva, mindig újat akaró szívünket kőben, fában, zenében, betűben!”

Merthogy mégis van remény!

Tanulj Lajos